

tak s otázkami specifík jazyka série básní a s problémy překladu. Pozoruhodné, byť ne neznámé jsou na první pohled patrné paralely s obrazivostí severské hrdinské epiky, jež ale v mnohém navazuje na styl staršího řeckého básnictví.

Cyklus sestává z osmi knih, které čtenáře seznamují s Digenisovým původem, narozením, četnými hrdinskými skutky a smrtí. Obecně se předpokládá, že epos reflektuje dobu sklonku 9. a počátku 10. století, kdy makedonská dynastie upevnila svou pozici, nicméně již musela čelit rostoucí moci lokálních šlechtických dynastií. Odehrává se na východním pohraničí Byzance, kde čelila slábnoucímu tlaku upadajícího kalifátu.

Čtivý překlad doplněný příhodným komentářem nabízí kvalitní zpřístupnění textu, který dovoluje vhled do válečnické mentality byzantských pohraničních elit a přímo vyzývá ke srovnání se současnou západní rytířskou epikou.

DAVID KALHOUS

Dana STEHLÍKOVÁ, *Od andělky po zimostráz. Latinský Herbář Křišťana z Prachatic a počátky staročeských herbářů*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2017

277 s., ISBN 978-80-7325-441-4

Monografie je jedním z výsledků dlouhodobého bádání klasické filoložky Dany Stehlíkové o osobě a díle pražského mistra Křišťana z Prachatic, lékaře, astronoma, matematika konce 14. a začátku 15. století. Kromě recenzované knihy autorka v textu přislíbuj i další zásadní výstup – kritikou edici Křišťanova latinského *Herbáře*. Publikace je zaměřena především na Křišťanovy práce spadající do oboru středověkého lékařství (protimorové spisy, spisy o pouštění krve, spisy o léčivech), zejména na jeho *Herbář*, který autorka správně zařazuje do literatury lékařské, nikoliv botanické (s. 123 aj.) a který v abecedním sledu popisuje léčiva rostlinného původu, jejich kvality, vzhled, účinky, využití a další informace. Kromě kapitol věnovaných analýze *Herbáře* však publikace obsahuje další pasáže, jež se stěžejním tématem souvisejí vzdáleněji, avšak pro výklad jsou přínosné, ba nezbytné. Tento fakt je naznačen už v titulu knihy, kde autorka avizuje informace o staročeském písemném kontextu *Herbáře*.

D. Stehlíková se již v úvodu pozastavuje nad faktem, že bohatá středověká lékařská literatura

je málo prozkoumaná, závěry jsou kusé, tematicky izolované a často mylné. Je to způsobeno několika skutečnostmi – mimo jiné dlouhou evropskou i mimoevropskou tradicí, interdisciplinarity a různými jazyky těchto spisů. Pro ucelenou práci je tak žádoucí spolupráce zástupců relevantních disciplín, a to i zůstaneme-li na poli bohemikálních prací.

Malé množství nosných informací shledává D. Stehlíková i v případě osoby a díla Křišťana z Prachatic, proto se v úvodní kapitole (I) alespoň stručně věnuje nedořešeným otázkám Křišťanova studijního a pedagogického působení na pražské univerzitě, přehledu jeho děl (zvláště lékařských) a také úvahám, v jakém jazyce Křišťan psal. Souhlasím s jejími závěry, k nimž jsem časem po bludných začátcích také dospěla, že jazyk Křišťanových spisů byla pouze latina a že česky svá odborná pojednání nepsal. Česky psané texty hlásící se ke Křišťanovi jsou buď mladšími anonymními překlady jeho děl, nebo se pouze zaštiťují jménem pražského mistra coby věhlasnou autoritou. Rovněž je nepochybné, že humanistické tisky *Lékařských knížek* nejsou Křišťanovi připisovány právem. Činí se tak opakovaně a s vervou, přestože i jejich titulní list odkazuje na fakt, že jde – dnešní terminologií řečeno – o kolektivní monografii. Tato kapitola je současně revizí dosavadních informací o Křišťanovi a jeho díle, obsažených jak v odborné literatuře věnované lékařství a styčným oborům, tak v dílech katalogové povahy, v nichž autorka shledává řadu nepřesností a omylů, které vznikly zejména izolovaným výzkumem problematiky, bez ohledu na širší kontext (jazykový, teritoriální, dobový).

Další kapitoly jsou již přímým úvodem do problematiky Křišťanova *Herbáře*. Jsou věnovány herbáři jako textovému zástupci oblasti o přírodních léčivých prostředcích (*materia medica*; kap. II), autorka sleduje původ a tradici herbářů (kap. III). Poukazuje mimo jiné na terminologické nepřesnosti v pojmenování podobných textů obsahujících komentované soupisy rostlin a dalších léčiv (herbář, rostlinář a také slovník), v závislosti na jejich určení a struktuře i v závislosti na disciplíně, která s daným textem pracuje. Věnuje se výskytu herbářů v českém písemnictví, v němž jsou latinské herbáře doloženy z konce 14. století a české z doby jen o málo pozdější.

Po informačně nabitě vstupní části se v IV. kapitole Stehlíková dostává k samotnému latinskému *Herbáři* mistra Křišťana. Opět zmiňuje nízkou prostudovanost díla a k původnímu soupisu známých rukopisů doplňuje další, čímž dospívá k počtu dvaceti rukopisů z konce 14. až šedesátých let 15. století. Ty při svém výzkumu objevila

a identifikovala nejen v knihovnách domácích, ale také v Německu, Francii, Rakousku, Polsku a ve Vatikánu. Lze přitom (jak píše autorka) předpokládat, že uvedené číslo není konečné – *Herbář* se tak stává velmi hojně doloženou památkou svého druhu. Po popisu obsahu a struktury díla se D. Stehlíková zaměřuje na původnost spisu a shledává, že *Herbář* je typickým zástupcem kompilační techniky práce, postupu ve starší literatuře naprosto běžného, který je založen na několika pramenných textech. Jako nejvýznamnější jmenuje salernský spis tzv. *Platarius (Circa instans...*; srov. kap. IV.4.2) a text arabského původu zvaný *Serapion (Liber aggregatus...*, *Aggregator*; srov. kap. IV.4.3), v menší míře byly využity i další prameny. Autorka cítí potřebu stručně zdůraznit legitimitu středověkých kompilací, jež označuje za jednu ze základních forem odborné prózy (s. 162), oprošťuje je přitom od jakéhokoliv despektu, který by mohl plynout z dnešního postoje ke kompilačnímu způsobu tvůrčí, autorské práce.

U dochovaných rukopisů *Herbáře* Stehlíková rozlišuje dvě redakce (první se třemi rukopisy, druhá se sedmnácti), jež se liší již v makrostrukturu textu (druhá redakce má mj. doplněný prolog a některé rukopisy obsahují rejstřík). Velmi zajímavé jsou i otázky, které si autorka klade a na něž je nesnadná, ba nemožná jednoznačná odpověď – jsou to otázky určení *Herbáře* a jeho praktické využitelnosti, a to jak vzhledem k době jeho „prvního života“, tak vzhledem k pozdějším obdobím, včetně dnešních dnů. Nelze než souhlasit s obecnou tezí, že ve středověkém lékařství (latinském i českém) není namísto hledat rozdíl mezi literaturou určenou výsostně pro (studované) odborníky a literaturou populárně zaměřenou, kterou využívali praktici – lékaři, lékárníci, poučení laici. Tato skutečnost se zdaleka netýká jen herbářů, nýbrž veškeré literatury využívané při léčbě (lidí i zvířat).

Osobně mě jako bohemistku velmi zaujala kapitola V o „druhém životě“ *Herbáře*, v níž se autorka věnuje mimo jiné českému překladu tohoto spisu a jeho reflexi v český psaných pracích o lékařství. Po letech jazykového výzkumu starších česky psaných lékařských textů mám dobrou představu o složitém rozplétání souvislostí mezi jednotlivými texty, jež D. Stehlíková sledováním stop Křišťanova *Herbáře* v mladší rukopisné produkci podnikla (s knižtiskem její sledování končí, výjimkou je pouze slovník zvaný *Lactifer* Jana Vodňanského). U herbářů v minulosti připisovaných mistru Křišťanovi identifikuje dva typy textů – méně rozšířený staročeský herbář a frekventovanější spis nazývaný *O mocech*

rozlišného koření, opisovaný v rámci lékařských sborníků (tzv. františkánské kompilace i tzv. jádra) i samostatně. Zatímco v první skupině je Křišťanův *Herbář* pramenem základním, ve spise *O mocech koření* se vedle Křišťana jako pramený text výrazně projevuje hojně rozšířený herbář ze 14. století s incipitem *Galganum vel galgana...* Reminiscenci Křišťanova díla nalezla autorka rovněž v textu zaměřeném na jiný typ léčení – v chirurgickém spise *Ranného lékařství* Viléma ze Saliceta, jehož staročeský překlad je dochován v rukopise z druhé poloviny 15. století a v pozdním opise ze 17. století. Ve středověkém rukopise chybí desátá kapitola páté knihy, kterou v originále tvořil právě herbář, resp., jak píše Stehlíková s odkazem na zahraniční literaturu, „tzv. chirurgický antidotář“ (s. 209), soupis léčiv užívaných při chirurgické léčbě. Jako pramen staročeského znění Stehlíková přesvědčivě identifikuje Křišťanův *Herbář* a opravuje tím i můj mylný soud o vztahu tohoto textu ke staršímu rukopisu tzv. vodňanského lékařství z počátku 15. století. Bylo již řečeno, že v tiscích autorka stopy Křišťanova *Herbáře* záměrně nesleduje – výjimkou je *Lactifer*, který byl vytištěn v roce 1511. V sedmé knize dvanáctidílného slovníku prokazuje přebírání hesel z Křišťanova *Herbáře*, často ve zkrácené formě, jelikož Vodňanský vypouštěl například informace o účincích rostlin.

Vícevrstevná kniha Dany Stehlíkové ústí v pasáží „Shrnutí a výhled“, v níž – v souladu s charakterem textu naplněného novými informacemi a revizí dosavadních závěrů – opakuje potřebnost hlubšího a souvislejšího studia díla mistra Křišťana z Prachatic, a to v širokém kontextu – mezioborovém i jazykovém. Její práce ukázala, že izolovaný výzkum vede k neúplnému a často zkrácenému pohledu na život a tvorbu této významné osobnosti českých dějin. *Herbář* patří k dílům, které Křišťan zpracoval ve velmi mladém věku. Je založeno na cizích pramenech a není rozsáhlé, avšak silně ovlivnilo jak latinské, tak české spisy věnované lékařství, jeho druhý život je bohatý a představuje badatelskou výzvu. Publikace Dany Stehlíkové je sice zaměřena „jen“ na toto jedno dílo, avšak každá kapitola a podkapitola servíruje badatelům mnohých oborů kromě zásadních dílčích otázek a nových odpovědí především požadavek po spolupráci napříč vědními obory. Tato spolupráce je podmíněna vznikem platformy, v níž se shromáždí texty Křišťanovy (byť často jen tomuto učenci připisované), databáze, na jejímž základě bude možné sledovat vzájemné vertikální i horizontální vztahy a která tak umožní odhalit skutečné souvislosti a zároveň vyloučit vazby tradované, avšak neplatné. Jak

Stehlíková v celé své monografii explicitně či skrytě poukazuje – bez této spolupráce to nepůjde.

Poslední stránky knihy představují části pro odbornou publikaci nezbytné – soupis zkratk, pramenů a literatury. Přímou do textu je začleněno dvanáct barevných obrázků dokumentujících jak některé Křišťanovy pramenné texty, tak latinský originál a české překlady. Složitě relace mezi jednotlivými texty autorka prezentuje pomocí srovnávacích tabulek s vybranými úryvky.

Knihla *Od anděliky po zimoztráz* je naplněná informacemi, je složité, avšak logicky koncipovaná s mnohými digresemi, které jsou nezbytné pro pochopení *Herbáře* v širší kulturních dějin. Autorka se vyjadřuje srozumitelně, její jazyk je kultivovaný, srozumitelný a přesvědčivý, ani formální chyby a překlepy jsem v textu nenacházela. Knížka je úpravná a pečlivě připravená. Lze jen s radostí očekávat další práce Dany Stehlíkové, včetně avizované kritické edice Křišťanova *Herbáře*.

ALENA M. ČERNÁ

Lenka VAŇKOVÁ (unter Mitarbeit von Václav BOK, Gundolf KEIL und Lenka VODRÁŽKOVÁ), *Medizinische Texte aus böhmischen und mährischen Archiven und Bibliotheken (14.–16. Jahrhundert)*, Ostravská univerzita, Ostrava 2014

272 s., ISBN 978-80-7464-193-0

Středověké lékařské texty bohemikálního původu se netěší velkému zájmu badatelů. Příčin tohoto stavu je celá řada: vedle obtížné čitelnosti rukopisů a jejich jazykové pestrosti (latina, němčina a čeština) je známým faktem jejich závislost na autoritách, a tedy značná nepůvodnost. Proto je více než potěšitelné, že studiu a zpřístupňování medicínských rukopisů se přece jen několik badatelů a badatelek věnuje. Vedle Davida Tomička a Aleny Černé, specialistky na staročeštinu, si zaslouží zmínku klasické filoložky Milada Říhová, Dana Stehlíková a také tým badatelů věnující se německým lékařským rukopisům: Václav Bok, Gundolf Keil, Lenka Vodrážková a Lenka Vaňková.

Knihla je jedním z výsledků řešení grantového projektu „Verzeichnis und grundsätzliche philologische Auswertung der deutschen medizinischen mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Handschriften, die in den böhmischen Ländern aufbewahrt werden“. Jeho hlavním výstupem

se stal již online katalog německých rukopisů 14.–16. století, přístupný z <https://projekty.osu.cz/medizinische-handschriften/>. To je první zásadní krok ke studiu a zhodnocení této značně heterogenní skupiny pramenů. Pro badatele v oblasti dějin přírodních věd, zejména medicíny, může být cenné sledovat míru empirických poznatků dávných lékařů a léčitelů, méně již osobní či regionální souvislosti, na něž u latinsky psaných spisů poukazovala Milada Říhová, u německy psaných pak Gundolf Keil.

Lenka Vaňková si správně uvědomila jeden ze základních rysů lékařské literatury této doby, totiž žánrovou pestrost (či neukotvenost?) textů a jejich prolínání s jinými přírodními vědami (např. s astronomií) i s lidovou (empirickou) medicínou. Tento deficit žánrové systematiky do značné míry doplnila v předložené monografii. Představila širokému čtenářskému publiku hojně frekventované prozaické lékařské žánry, některé již vydané, jiné dosud nevydané. Po úvodních statích věnovaných jazykovým specifickým a edičním principům přišly první na řadu medicínské zažehnání, zaklínadlo či zaříkávání (Segen / Zauberspruch / Beschwörung) s textovými příklady (např. zaříkávání při vytažení šípů z rány). Na druhém místě autorka představila recept jako jeden z nejběžnějších žánrů, a to na příkladu receptů na spánek, ale i na léčbu jednotlivých tělesných orgánů, seřazených tradičně „od temene hlavy po chodidlo nohy“. V oblasti fytotherapie byla hluboko do novověku dominantním textem knihla o léčivých bylinách čili bylinář (Kräuterbuch, případně též Arzneibuch, tedy s akcentem na praktickou použitelnost bylinných přípravků). Zde autorka záslužně upozorňuje na společnou latinskou předlohu těchto bylinářů, jíž bylo *Circa instans* pocházející ze Salerna 12. století. Některým bylinám byly věnovány samostatné texty; Vaňková porovnává například dva spisy pojednávající o aloe, zmiňuje ovšem plynulý přechod k žánru traktátu, u něž představuje několik zástupců (traktát o benediktu lékařském, traktát o jalovcových bobulích). Hned v následující kapitole se zabývá chirurgickým traktátem (chirurgischer, bzw. wundärztlicher Traktat) a jako příklad využívá traktát o pištělích a rakovině ze sborníku tzv. Žida ze Salmsu, na jehož edici v současnosti pracuje Václav Bok. Předposlední kapitola je věnována traktátu či spíše příručce (Aderlass-Lehrbuch) o pouštění žilou, které bylo ve středověku často praktikováno u vznešených pacientů i v kláštřech. V této souvislosti se sluší připomenout vzornou edici tohoto žánru v latinské próze, jíž českému čtenáři zprostředkovala Hana Floriánová (*O pouštění krve*, Praha 1999).